

IRK BITİĞ'İN 40. IRKI ÜZERİNE DÜŞÜNCELER

Orçun ÜNAL

Özet

İrk Bitig, tahminen 9. yüzyılda eski Türk runik yazısı ile yazılmış kitap biçiminde bir eserdir. Kitap şeklinde günümüze kadar ulaşabilmiş olan tek Eski Türkçe yapıttır. Bu eser, 65 fal, onların kısa yorumları ile bir de hatimeden oluşmaktadır.

Bu fallardan kırkıncısı, araştırmacılar için ilk üç kelimesi ile bir zorluk teşkil etmiştir. Şimdiye kadar Marcel Erdal, Talat Tekin, Semih Tezcan ve James Hamilton gibi değerli araştırmacılar bu üç kelimeye dair çeşitli yorumlar yapmış ve bu ırkı farklı tercüme etmişlerdir.

Makalede birincisi Semih Tezcan'ın okumasını temel alan ve ikincisi *talim* kelimesinin yeni bir etimolojisi ve anlamlandırılmasına dayanan iki okuma önerisi sunulmuştur.

Anahtar kelimeler: Eski Türkçe, İrk Bitig, 40. ırk

Observations on the 40th Irk of Irk Bitig

Abstract

İrk Bitig is a work in the form of a book, written in the Old Turkic runic form, approximately, in the 9th century. It is also the only work written in Old Turkic language in the form of a book that has reached to the present time. This work consists of 65 irks, with short comments on them and an epilogue. The 40th of these irks has been problematic for the researchers with its first three words. Up to the present time, distinguished researchers such as Marcel Erdal, Talat Tekin, Semih Tezcan and James Hamilton have been commented on these three words and translated this ırk in different ways. In this article two reading suggestions were presented: one of them depends on Semih Tezcan's reading and the other one depends on a recent research on the word *talim*'s etymology and sense interpretation.

Key words: Old Turkic, Irk Bitig, 40th ırk

1. Giriş

İrk Bitig, eski Türk runik yazısı ile yazılmış kitap biçiminde bir eserdir. Tahminen 9. yüzyılda kaleme alınmıştır. Eski Türkçe yapıtlar arasında kitap şeklinde günümüze kadar ulaşabilmiş olan tek eserdir. İrk Bitig'in tek nüshası Londra British Museum'da Elyazmaları bölümünde 8212 numara ile kayıtlıdır.

Eser ilk defa V. Thomsen tarafından 1912 yılında Journal of Royal Asiatic Society dergisinde yayımlanmıştır.

V. Thomsen'dan sonra eser üzerinde H. N. Orkun, S. E. Malov, Sir Gerard Clauson, Marcel Erdal, James R. Hamilton, T. İkedo ve Talat Tekin gibi birçok araştırmacı çalışmıştır. Eser üzerinde monografisi bulunan tek araştırmacı ise Talat Tekin'dir¹.

Eser; 65 fal, onların kısa yorumları ile bir de hatimeden oluşmaktadır.

2. Kırkıncı Irk

Çalışmamızda üzerinde duracağımız kısım, Irk Bitig'in kırkıncı ırkı ve özellikle de onun ilk üç kelimesidir. Bu ırkın makalenin yazarı tarafından yapılmış harf ve yazı çevrimi aşağıdaki gibidir:

Harf Çevrimi:

t¹ l¹ m : w r¹ I : y¹ r¹ n¹ ç A : y¹ s¹ I ç I n² : y¹ l¹ m : k¹ y¹ g¹ : y¹ r¹ A : w r¹
w Wp n¹ : y¹ l¹ η w s¹ w n¹ : y¹ w r¹ I y¹ w r¹ : t² I r² : nt g¹ : l¹ p : r² m I s² : nc A
b² I l² I η l² r² : d² g² w̄ : w l¹

Yazı Çevrimi:

t(a)l(i)m : wrı : y(a)r(i)nça : y(a)sıçın : y(a)l(i)m : k(a)y(a)g : y(a)ra :
urup(a)n : y(a)lhusun : yorıyur : ter : (a)nt(a)g : (a)lp : (ä)rmiş : (a)nça bilinl(e)
: (ä)dgü : ol

3. Birinci Okuma Önerisi

Kırkıncı ırkta tartışma konusu olan ilk üç kelimedir: *t(a)l(i)m*, *wrı*, *y(a)r(i)nça*. Burada araştırmacılar için temel olan, *wrı* kelimesidir.

Tekin (2004, s. 42)² bu kelimeyi Orhon Yazıtları'nda da görülen *urı* "male child, son" (EDPT, s. 197a) kelimesi ile bir ve aynı saymıştır.

Clauson (EDPT, s. 197b) bu kelimeyi DLT'de *teriη* maddesi altında geçen *teriη u:ri*: (al-faccu'l-'amīq) "a deep ravine" olarak geçen *u:ri*: kelimesi ile bir ve aynı sayar ve kırkıncı ırkın ilk üç kelimesi için şöyle yazar: "talım (error for telim?) urı: yarınça: 'until he cleaves many ravines'". Clauson'ın bu yorum ve çevirisinin haklı eleştirisi, Tekin (2004, s. 43) tarafından yapılmıştır: "Bu açıklama kabul edilemez; çünkü zarf-fiil eki -ınca Eski Türkçede -ınça değil, -gınça biçimindedir." Clauson'ın *wrı* kelimesiyle ilgili yaptığı teşhise Hamilton (1985, ss. 252-254) da katılmaktadır.

Tezcan (1981, ss. 76-77) ise *orı* olarak okuduğu bu kelimeyi Kutadgu Bilig 5378. beyitte³ geçen *yorı* ve Kırgızca *coru* "kuzukapan kartal" (< *yorı)

¹ Talat Tekin, Irk Bitig üzerine biri İngilizce, biri de Türkçe olmak üzere iki monografi hazırlamıştır: Tekin, Talat, (1993). *Irk Bitig: The Book of Omens*, Wiesbaden, Harrassowitz; Tekin, Talat, (2004). *Irk Bitig: Eski Uyurca Fal Kitabı*, (Hzl. Nurettin Demir – Emine Yılmaz), Ankara: Öncü Kitap.

² Talat Tekin'in 1993 tarihli İngilizce *Irk Bitig: The Book of Omens* adlı eserine ulaşamamıştır.

kelimelerinin bir varyantı saymış ve “kuzukapan” olarak tercüme etmiştir. Erdal (1997, dn. 28) bu yorumu genel olarak kabul etse de, İrk Bitig'deki *ori* kelimesini bir varyanttan ziyade bir yazım yanlışı olarak görmek istemektedir.

Tezcan, *talım* kelimesini de İrk Bitig'de 3., 43. ve 51. ırklarda olmak üzere üç kere geçen ET *talım* “predatory” (EDPT, s. 499b)⁴ ile bir ve aynı saymıştır. Fakat *talım* kelimesi söz konusu ırklarda, *kara kuş* ile birlikte *talım kara kuş* olarak geçer. Clauson (EDPT, s. 499b), *talım kara kuş* için İrk Bitig'deki üç örnek haricinde Kuanşi İm Pusar'da geçen bir örneği de verir. *Talım*, *talım kara kuş* haricinde bir kez de *talım balık* olarak geçer. Tezcan üçüncü kelimeyi ise ET *yarın* “shoulder-blade” (EDPT, s. 970a) ve eşitlik eki +çA olarak çözümlüyor 40. ırkın ilk cümlesinin çevirisini şöyle yapar: “Yırtıcı kuzukapan, kürekkemiği kadar geniş ok temreniyle (=gagasıyla) yalçın kayayı yararak vurup yalnız başına yaşıyor”.

Cümlede geçen *yoryyur* yüklemine Tezcan tarafından “yaşıyor” olarak yorumlanması ve tercüme edilmesi, Erdal (1997, s. 86) tarafından da kabul görmüştür. Erdal (1997, s. 27dn.) Tezcan'ın tercümesindeki “yararak vurup” ifadesini “yararcasına vurup” olarak düzeltmiştir.

Proje yöneticileri içerisinde Marcel Erdal'ın da bulunduğu VATEC (Vorislamische Alttürkische Texte: Elektronisches Corpus) projesinde 40. ırkın ilk cümlesinin İngilizce çevirisi şöyle verilmiştir:

“A rapacious bearded vulture, striking with the broad arrow-head (nose), as wide as a shoulder blade, so that splitting bare rock, lives alone.”⁵ (http://vatec2.fkidg1.uni-frankfurt.de/vatecasp/Irk_Bitig.htm#146848;15:31,24.08.2009)

³ kalıkta uçuglı kara kuş yori
seniñğdin keçümez aya kök böri

⁴ Clauson, *talım* kelimesi için bir etimoloji önermez. Tekin (2004, s. 43), kelimeyi (*tala-* fiilinin bir türü ve belki de daha eski biçimi dediği) *talı- “yağmalamak, yırtmak, kopartmak” fiilinin bir türevi sayar. Biz *tala-* fiilinin tanıtlanmış bir **talı-* biçimini Eski Türkçe sözlüklerde bulamadık. Yalnızca Yeni Uygurcada *tali-* “yağmalamak, soymak” (Necip, 2008, s. 386b) fiili mevcuttur. Buna rağmen Tekin'in etimolojisi semantik açıdan gayet mantıklıdır. *Talım* sıfatının İngilizce karşılığı olan “predatory” kelimesi de Latince *præda* “talan, yağma, kazanç, av” isminin bir türevidir. Ayrıca – (X)m ekinin geçişli fiillerden eylemi yapanı gösteren isimler türettiği örnekler az da olsa mevcuttur: *at-ım*, *ısr-ım*, *ötr-üm* (OTWF, ss. 291-292). Bu tür örneklerin Karahanlıca dışında tanıtlanmamış olması, etimolojiyi morfolojik açıdan zayıflatsa da bizce tamamen ihtimal dışı bırakmamaktadır. Varsaydığımız daha eski **tala-*m “*yağmalayıcı” şeklinin ikinci ünlüsü sporadik olarak daralmış olabilir. Belki de İrk Bitig'in 3., 43. ve 51. ırklarında <t' l' m> olarak yazılan kelime zaten *t(a)l(a)m* okunmalıdır. Eğer birinci önerimiz doğru ise, o zaman 40. ırktaki *t(a)l(i)m* da *t(a)l(a)m* olarak okunabilir.

⁵ “Yırtıcı kuzukapan, kürekkemiği kadar geniş ok temreniyle (=gagasıyla) yalçın kayayı vurarak yarıp yalnız başına yaşıyor” şeklinde çevrilebilir.

Tezcan'ın yorum ve tercümesindeki en büyük sorunlar, *wrı* kelimesinin KB *yorı* ile bir ve aynı tutulması ve DLT *yasıç* “a broad long arrow-head” (EDPT, s. 974a) kelimesinin ancak “gaga” anlamı ile düşünülürse cümle içinde anlam kazanmasıdır. *Yasıç*'ın gerçek anlamının (ne tür olursa olsun) bir kuş ile bağdaştırılamayacağı ise bir gerçektir.

Tezcan'ın kelime yorumları esas alınır, fakat cümlede bir yazım yanlışlığı olduğu kabul edilir ve cümle aşağıdaki şekilde düzeltilirse, daha mantıklı bir anlamın ortaya çıkacağına inanıyoruz:

t(a)l(i)m : [y]orı : y(a)r(i)n[(i)n]ça : y(a)sıçın : y(a)l(i)m : k(a)y(a)g : y(a)ra : urup(a)n : y(a)lhusun : yoriyur

“(Adamın biri) yırtıcı kuzukapan(ın) kürekkemiği kadar geniş (bir) ok temreniyle yalçın kayayı yararcasına vurup yürüyor (yaşıyor).”

Cümleyi düzeltmek için varsaydığımız yazım yanlışlığı, tek bir n¹ harfinin eksik olmasıdır. Kendisinden önce gelen harfin de n¹ olduğu göz önüne alınırsa, yazım yanlışlığı ile dolu olan İrk Bitig'de (Tekin, 2004, s. 17; Erdal, 1997, s. 28dn.) muhtemel bir hataya benzemektedir. Varsaydığımız yazım yanlışlığına çok benzer bir yanlışlık, 8. ırkta da muhtemel gözükmektedir: *özüm[in] yul in[in]tin, başımın yul ebintin* (Tekin, 2004, s. 17). Düzelttiğimiz hali ile cümle öznesi “yırtıcı kuzukapan” olmaktan çıkıyor ve 33. ve 38. ırklarda olduğu gibi gizli özne haline geliyor. *Yarınınça* kelimesinin morfolojik analizi ise şöyle olmalıdır: Yarın “kürekkemiği” +In (teklik 3. şahıs iyelik eki) +çA (eşitlik durum eki).

Kuzukapan ya da genel olarak yırtıcı kuşların kürekkemiğine gelince, Şekil 1'de SCAPULA adıyla ve Şekil 2'de daire içinde gösterilen bu kemik gerçekten geniş ve yassı bir ok temrenini andırmaktadır.

4. İkinci Okuma Önerisi

Yukarıda anlattığımız Tezcan'ın okuma ve tercüme önerisinin gözden geçirilmiş halini tek olasılık olarak görmüyoruz.

Clauson'ın *wrı* kelimesini *u:ri:* okuyarak “(deep) ravine” olarak tercüme ettiğini yukarıda aktarmıştık. Erdal (1997, s. 86) haklı olarak *wrı* “koyak, vadi” kelimesinin *talım* “yırtıcı” sıfatı ile nitelenemeyeceğini söyler: “[...] neither humans (Tekin) nor ravines (Hamilton) can be qualified in this way”.

Clauson'ın *u:ri:* olarak okuduğu kelimeyi Dankoff (fol. 606) *ōri* olarak okur ve *qōl* maddesi (fol. 502) altında ikinci bir örnek daha verir: *ōri qōli* “Spur (‘ağud) of the valley”. Aslında bu örnek ilk olarak *ōri* olarak yazılmış, ancak sonradan *ōprı* okunacak şekilde ikinci bir el tarafından değiştirilmiştir. Tahmin edileceği üzere, Clauson bu örneği sözlüğünde *ōprı* madde başı altında gösterir (EDPT, s. 13b).

Demek ki *ōrī* ya da *ūrī* okunabilecek bu kelime, DLT'de bir kez “koyak” (Ar. *face*) bir kez de “vadi” (Ar. *vādī*) anlamıyla geçmektedir. İlk

ünlünün geniş mi dar mı olduğuna karar verilemediği için kelimeyi *wrı* olarak yazmaya devam edeceğiz.

Çuvaşça *vără* “(köprü, ırmak vb.) ağız, ağız” (Bayram, 2007, s. 214b) *wrı* kelimesinden gelebileceği gibi DLT *ōrū*⁶ (fol. 56) “buğday, şalgam ve buna benzer şeyleri saklamak için kazılan çukur” kelimesinden de geliyor olabilir. Fakat birincisi daha muhtemeldir, çünkü *vără* da *wrı* gibi *-ōrū* kelimesinin aksine- coğrafi bir terimdir.

DLT’de Çiğil Lehçesi’nden olarak gösterilen ’WZİY *ōzi* “valley” (fol. 57) kelimesi ilk bakışta *öz* “vadi” kelimesinin bir varyantı gibi gözüküyor, fakat kelimenin sonundaki /i/ sesinin ne iyelik eki ne de arkaik bir kelime sonu ünlüsü olamayacağı açıktır. Eğer bu yazılışta bir noktayı fazla sayarsak⁷, karşımıza ’WRIY, yani *wrı* “vadi” kelimesi çıkacaktır ki bu da yukarıda DLT’de iki örneği geçtiğini söylediğimiz kelimeye bir üçüncüsünü ekleyecektir.

Biz *Irk Bitig* 40. ırkta geçen *talım* kelimesinin bir *hapax legomenon* olduğunu ve “yırtıcı” anlamı taşıyan *talım* ile aynı kelime olmadığını düşünüyoruz. Peki o zaman bu *talım* kelimesinin kökeni ve anlamı nedir?

Bizce, *talım* kelimesinin kökü Eski Türkçe kaynaklarda **tal*-*ık*- “to go under (in the whirlpool of *saṃsāra*)” türeviyle sadece bir kez geçen (OTWF, s. 649) *tal*- “(suya) dalmak, batmak” fiilidir. Bu fiil gövdesi, çalgi- (< T **t(i)āl*ıkı-) “to splash (as a liquid carried in a container), to wash over (as waves), to pour over” olarak Klasik Moğolcada da (Lessing, 1995, s. 163a) görülmektedir. Öncelikle bu fiil kökü üzerinde duralım: Räsänen (VEWT 457b); Çağatayca, Osmanlıca ve Kırım Türkçesi için *dal*- “eingetaucht, versunken sein” yazar. EDPT (490b) ise *tal*- “to lose strength; to lose consciousness, to faint” maddesi altında Osmanlıca için “SW Osm. *dal*- ‘to be sunk in (thought, sleep, etc.)’, and hence ‘to dive (into water)’”; Çağatayca için Senglah’tan *tal*- fiilinin ikinci anlamı olarak “(2) *firū* raftan ‘to plunge, be plunged’, esp. into water (ba-āb) or in thought (ba-fikr)” bilgisini verir. Aynı zamanda Kitābu’l-İdrāk’tan Türkmençe için *tal*- “to dive, to plunge” ve Senglah’tan *Rūmī* ibaresiyle *tal*- “to plunge into water, to dive” maddelerini ekler. Açıkça belirtmese bile, Clauson “dalmak” anlamına gelen *tal*- fiilinin “yorulmak, bayılmak” anlamlarına gelen *tal*- fiili ile bir ve aynı olduğunu ima eder.

Tarama Sözlüğü’nde *dal*- fiili geçmez. Sadece onun türevi olan *dalğuç* “dalğıç” (14. yy.) ve onunla alakalı gibi görünen *dalka* “dalga” (15. yy.) kelimeleri geçer (TS, s. 983). *El-İdrāk Haşiyesi*’nde de sadece *dalğa* kelimesi geçer.

⁶ ’UVRUV şeklinde yazılmış olan bu kelimeyi Dankoff ilk hecede uzun ünlü ile *ōru* okurken, Clauson (EDPT, s. 197b) kısa ünlü ile *oru*: (?*oro*:) olarak okuyor. Bizce kelime *ōrū* olarak okunmalıdır.

⁷ Dankoff, bu kelimenin yazılışında ikinci elden bir düzeltme olduğunu göstermiyor. Demek ki yanlışlık müstensihin elinden çıkmış olmalıdır.

Bu fiil, modern Türk dillerinden Türkçede *dal-*, Azericede *dal-*, Tatar ağızlarında *tal-*, Türkmen ağızlarında *dāl-*, Gagauzcada *dal-*, Karaycada *dal-*⁸ “dalmak” (Sevortyan, 1980, ss. 133-134; <http://starling.rinet.ru>, § dāl-⁹ [15:27, 24.08.2009]) ve Tuvacada (Castrén, 1857, s. 106a) *tāl-* “yüzmek” olarak görülür.

Osm. *dalka* kelimesi; Türkçede *dalga*, Azericede *dalğa*, Karaycada *dalg*’a olarak yaşamaya devam eder¹⁰.

Yukarıda değindiğimiz gibi, bir *hapax* olduğuna inandığımız *talım* kelimesi, *tal-* fiilinden fiilden isim yapan ek -(X)m ile türetilmiştir. Erdal (OTWF, ss. 297-298) bu ekin Karahanlıca ve Eski Uygurcada nicelik belirten isimler türettiğini ve genellikle bu yapıların başında “bir” kelimesinin bulunduğunu yazar: *bir akım suv* “one flowing of water”, *bir öpüm mün* “a sip of soup”. Bu örneklerin yanı sıra, *yer* kelimesi ile kurulan bir sürü örnek de mevcuttur: *bir äkim yer*, *bir agım yer* “an elevation in the ground that can be climbed in one step”, *bir yügrüm yer*, *bir yarşım yer*, *bir oktam yer*. Bu “bir”li örneklerin haricinde, DLT’den *är turumu suv* “water the depth of a man standing upright” ve Orhon Yazıtları’ndan *sühüg batımı kar* “snow as deep as the length of a lance” (KT D35, BK D26) örneklerini gösterir. Bunların haricinde DLT’de *turum* “the height of a man” ve KB 1389. beyitteki *maşım* “a stretch of striding” örnekleri nicelik belirten isimler olarak karşımıza çıkar. Bu örnekler göz önünde bulundurularak *talım orı* tamlamasını “dalınacak kadar alçak olan koyak, dalınması mümkün olan koyak” = “çok derin olmayan koyak” olarak anlamlandırılabilirliğini düşünüyoruz. Fakat bu yapıda yukarıdaki örneklerin aksine *är*, *sühüg*, ya da *bir* gibi bir öge eksiktir. Bu da, bu anlamlandırmanın kabul edilmesini güçleştirmektedir. Ayrıca beklediğimiz “derin” anlamına da ters düşmektedir.

Erdal (OTWF, s. 291), -(X)m ekinin üç ana işlevi arasında geçişsiz fiillerden gösterdikleri eylemi yapan isim türetmek olduğunu yazar. Erdal’ın verdiği *tälim taşım* (293) örneğindeki *taş-ım* kelimesi, *taş-* “taşmak” geçişsiz fiil kökünden türetilmiş bir sıfattır ve *tälim* “çok” sıfatının anlamını pekiştirmektedir. *Taşım* sıfatının anlamını “*taşan” = “çok, fazlasıyla” olarak düşünebiliriz. Bu bağlamda *tal-* fiilinin daha eski anlamının “*batmak, aşağıya inmek, derine doğru gitmek” olabileceğini göz önünde bulundurursak, *tal-ım* da “aşağıya inen, derine giden”, yani “derin” anlamında bir sıfat olur. Semantik

⁸ Yukarıda bahsedilen iki fiil, Karaycada *dal-* “dalmak” : *tal-* “yorulmak, bayılmak” olarak ilk ünsüzleri ile ayrılır (Baskakov, 1974, ss. 169, 507).

⁹ Notlarda “to be separated from *Tal- ‘to faint’” diye yazar, çünkü Sevortyan da iki farklı anlamlı *tal-* fiilini aynı madde altında gösterir.

¹⁰ Bu kelimenin Türkçe *tal-* ~ *dal-* fiil kökünden türemiş bir isim olduğu kesin değildir. Bazı kaynaklarda verildiğinin aksine, Klasik Moğolca *dolgiya(n)* kelimesinin orijini de bu kelime olamaz. Ancak T *dalga* kelimesi KM *dabalgha(n)* “wave, surf; billowing” (Lessing, 1995, s. 212a) kelimesi ile bağlantılı olabilir. Klasik Moğolcada /b/ foneminin /g/ fonemiyle nöbetleştiği bilinmektedir. Bu durumda T *dalga*, KM *dabalgha(n)* kelimesinin tanıtlanmamış bir **daghalgha(n)* şeklinden geliyor olabilir.

açından “dalmak” fiili ile “derin” sıfatının ilişkisi, tarihi Germen dillerinden örnekler aracılığıyla gösterilebilir:

PIE *dheu-b- “tief, hohl” >

Got. diups, aisl. diüpr, ags. dēop, as. diop, ahd. tiof ‘tief’; got. daupjan, ags. dīepan, as. dōpian, ahd. toufen ‘taufen’ (eig. ‘untertauchen’), aisl. deypa ‘tauchen’; mit -pp-: norw. duppa ‘untertauchen’ und die j-Bildung, ags. dyppan ‘tauchen; taufen’, nnd. düppen, ahd. tupfen ‘lavare’; mit gemin. Spirans faer. duffa ‘schaukeln’ (vom Kahn); mit gemin. Media norw. dubba ‘sich bücken’, dobbe ‘sumpfiges Land’; nasaliert norw. dump m. ‘Vertiefung in der Erde’, dän. dial. dump ‘Höhlung, Niederung’, engl. dump ‘tiefes, mit Wasser gefülltes Loch’, ahd. tum(p)filo ‘Strudel’, mhd. tümpfel, nhd. (aus dem Ndd.) Tümpel ‘tiefe Stelle im fließenden oder stehenden Wasser; Lache’, engl. dimple ‘Wangengrübchen’, ndl. domp(el)en ‘tauchen, versenken’ (Pokorny, 1959, s. 267)

Benzer şekilde, aşağıdaki Sanskrit ve Eski Yunanca örnekler de aynı semantik ilişkiye tanıklık eder:

PIE *g^wād^h- “eintauchen, untersinken” >

Ai. gāhatē “taucht, dringt ein”, Partiz. gāḍha-ḥ “tief, stark, fest”, gāhā-ḥ “Tiefe, das Innere”; mit a: gāhana-, gāhvara- “tief, dicht”, n. “Tiefe, Abgrund, Dickicht“

Gr. βῆσσα, Dor. βᾶσσα (*βᾶθια) f. “Talgrund, Schlucht”; βάσσος n. ds. (*βαθτος), schwundstufig βυθός, βυσσός “Tiefe, Meeresgrund” mit β statt γ nach βῆσσα; ἄβυσσος “wo sich nicht tauchen läßt, grundlos, Tiefe”, βάθος n. “Tiefe”; βένθος “Tiefe” sekundär nach πένθος : πάθος (Pokorny, 1959, s. 465).

Erdal’ın (OTWF, ss. 293-296) verdiği örnekler arasında *karım* “moat”, *uçrum* (krş. TT *uçurum*) ve *āgrim* “whirlpool; a place where water collects” anlamları itibarıyla bir grupta toplanabilirler. Bunlardan *kar-ım*, geçişsiz bir fiil olan *kar-* “(su için) kanaldan taşmak; bir engel önünde toplanmak” kökünden türetilmiştir. Eğer *tal-ım* kelimesinin bir sıfat değil de, yukarıdaki örneklere benzer bir isim olduğunu düşünürsek anlamını “derin vadi, koyak” olarak verebiliriz. Bu durumda *talım*, *wrı* kelimesiyle bir ikileme oluşturup “uçurum” anlamını taşıyabilir. Benzer bir semantik ilişki, yukarıdaki Eski Yunanca örneklerde bulunabilir.

Her iki ihtimalde de kökü Eski Türkçede tanıtlanmayan bir türev ile karşı karşıyayız, fakat bu nadir görülen bir durum değildir. Bu duruma en iyi örnek, ET *köt-ür-* fiilinin kökünün sadece Yakutçada *köt-* “uçmak” olarak görülmesidir. (OTWF, s. 718) Benzer şekilde ET *ışığ* ~ *yışığ* ve *ışın* kelimelerinin kökü olan *(h)ış-, yalnızca çağdaş Türk Dillerinde tanıtlanmıştır. (OTWF, ss. 188-9)

Geriye sadece *yarınça* kelimesinin açıklanması kalıyor: *Yarınça, yar*¹¹ “cliff, cleft; the vertically eroded bank of a river” (EDPT, ss. 953b-954a), teklik 3. şahıs iyelik eki +(s)I(n)+ ve eşitlik durum eki +çA’dan oluşuyor.

Burada eşitlik durum ekinin prolatif (“belirli bir yoldan” anlamıyla) kullanımı dikkate alınmalıdır: Erdal (2004, s. 376). Eski Türkçede eşitlik durum ekinin bu tür kullanımına (*kança* “nereye” zamiri hariç) üç örnek veriyor. Nadir görülse de varlığı yadsınamayacak kadar kesin olan bu kullanıma dördüncü bir örnek de büyük bir ihtimalle kırkıncı ırkta mevcuttur.

Son olarak, *talım* kelimesi için verdiğimiz “derin” ve “koyak, derin vadi” tahmini anlamlarının cümle içinde büyük bir fark yaratmayacağını belirterek kırkıncı ırkın tam tercümesini veriyoruz:

“(Adamın biri) Derin vadi yalı yarı boyunca geniş ok temreniyle yalçın kayayı yararcasına vurup yalnız başına yürüyor, der. (Bu kişi) öylesine güçlüymüş. Şöyle biliniz: (Bu fal) iyidir.”

Bu haliyle kırkıncı ırkın tercümesi çok daha tutarlıdır: Derin vadi yarları kayalıktır ve birçok tehlikeye rağmen yar kenarından kayaları ok temreniyle yara yara yürümek gerçekten büyük bir gücün göstergesi olmalıdır.

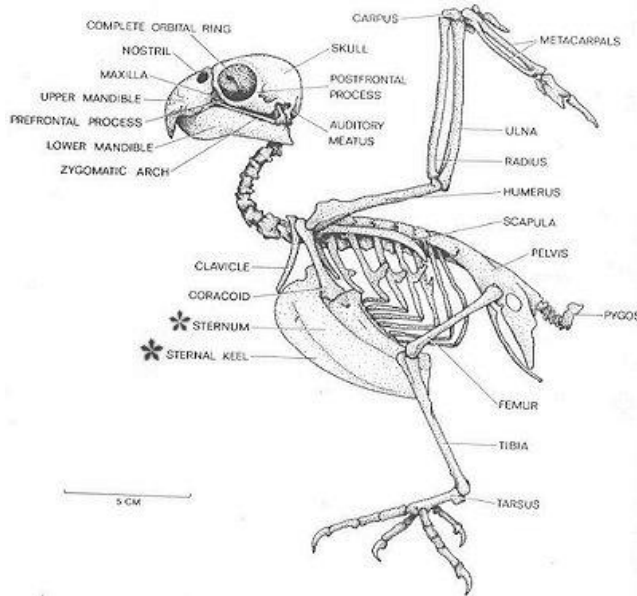
Kaynakça

- Azerbaycan Dilinin İzahlı Lügeti.* (1980). C. 2. [D-Y], E. E. Oruçov (Red.), Bakü: Elm Neşriyyatı.
- Baskakov, N. A. (1974). *Karaimsko-Russko-Pol'skiy Slovar'*. Moskova, İzdatel'stvo Russkiy Yazık.
- , (1991). *Gagauz Türkçesinin Sözlüğü.* (Prof. Dr. İ. Kaynak, Prof. Dr. A. M. Doğru Çev.). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Bayram, B. (2007). *Çuvaş Türkçesi-Türkiye Türkçesi Sözlük.* Konya: Tablet Yayınları.
- Castrén, A. (1857). *Versuch einer Koibalischen und Karagassischen Sprachlehre*, St. Petersburg, Kaiserliche Akademie der Wissenschaften.
- Clauson, S. G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish.* Clarendon, Oxford.
- Dankoff, R. Kelly, J. (1982-1985). *Mahmūd al-Kāşgarī: Compendium of the Turkic Dialects (Dīwān Lugat at-Turk).* Parts I-III, Cambridge: Harvard University Printing Office.
- Erdal, M. (1991). *Old Turkic Word Formation: A Functional Approach to the Lexicon.* I- II, Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- , (1997). “Further Notes on the Irk Bitig”. *Turkic Languages* 1, 63-100

¹¹ Bu kelime, Türkçede *yar* “deniz, göl, ırmak gibi su kıyılarında ya da karada dik yer, uçurum” (RTS, s. 614a), Kırgızca *car* “yar, obriv, krutoy bereg” (Yudahin, 1965, s. 232), Yeni Uygurca *yar* “uçurumlu kıyı, kaya, kayalı” (Necip, 2008, s. 459b), Kazakça *jar* “yar, uçurum” (Koç, 2003, s. 136) ve Çuvaşçada *sır* “uçurum, yar, falez, dik kıyı” (Bayram, 2007, s. 214b) olarak halen yaşamaktadır.

- , (2004). *A Grammar of Old Turkic*, Leiden-Boston: Brill.
- İzbudak, V. (1936). *El-İdrâk Haşiyesi*. İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KB: Hacib, Yusuf Has, (2006). *Kutadgu Bilig*, (Prof.Dr. R. R. Arat Çev.). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Lessing, F. D. (1995). *Mongolian-English Dictionary*. Bloomington: The Mongolia Society.
- Necip, E. N. (2008). *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü*. (Yrd.Doç.Dr. İ. Kurban Çev.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2. bs.
- Pokorny, J. (1959-1969). *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*. I-II, Bern-München.
- Räsänen, M. (1969). *Versuch eines Etymologischen Wörterbuchs der Türkssprachen*. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Resimli Türkçe Sözlük. (1977). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Sevortyan, E. V. (1980). *Etimologičeskiy Slovar' Tyurkskih Yazıkov*. T. III, İzdatel'stvo Nauka, Moskova.
- Tarama Sözlüğü, (1965). II [C-D], Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tekin, T. (2004). *Irk Bitig: Eski Uygurca Fal Kitabı..* N. Demir – E. Yılmaz (Yay. Haz.), Ankara: Öncü Kitap.
- Tezcan, S. (1981). “Kutadgu Bilig Dizini Üzerine”. *Belleten* 45, Sayı 178, 23-78.
- Yudahin, K. K. (1965). *Kirgizsko-Russkiy Slovar'*. Moskova: İzdatel'ctvo Sovetskaya Entsiklopediya.

Ekler

Şekil 1. (<http://feistyhome.phpwebhosting.com/anatomy.htm>; 15:31, 24.08.2009)

Şekil 2. (Wedge-tailed eagle, Lat. Aquila audax)

(<http://www.dkimages.com/discover/DKIMAGES/Discover/Home/Animals/Birds/Anatomy/Skeletons/Eagles/Wedge-tailed-Eagle/Wedge-tailed-Eagle-2.html>; 15:31, 24.08.2009)

Kısaltmalar

DLT: Dîvânü Luğâti't-Türk

EDPT, bk. Clauson 1972.

KB: Kutadgu Bilig

OTWF, bk. Erdal 1991.

PIE: Proto-Indo-European (Proto-Hint-Avrupa dili)

RTS: Resimli Türkçe Sözlük

TS: Tarama Sözlüğü

TT: Türkiye Türkçesi

VEWT, bk. Räsänen 1969